

VARIA

Robert Kolasa

Towarzystwo Miłośników Miasta Piły

DOI: 10.48261/2299.890X.12.2023.08

ORCID: 0009-0000-8728-4074

W walce o władzę. Działalność Polskiej Partii Robotniczej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Piłie w latach 1945–1948

Powstanie Polskiej Partii Robotniczej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Piłie

Piła to miasto, które do 1772 r. znajdowało się w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W wyniku rozbiorów przeszło pod panowanie państwa pruskiego, a następnie Niemiec. Po II wojnie światowej i klęsce III Rzeszy powróciło w granice Polski na mocy uzgodnień międzyalianckich¹.

Po zdobyciu Piły przez oddziały sowieckie w lutym 1945 r.² władzę w mieście sprawował komendant wojenny, płk Aleksander Guszimow. Miasto zostało przekazane władzom polskim, kiedy pojawił się w nim, 16 kwietnia 1945 r., pełnomocnik Rządu Tymczasowego na Okręg Pomorza Zachodniego, płk Leonard Borkowicz. Z jego zespołu została wydzielona – pod kierownictwem Eugeniusza Góreckiego – sześciuosobowa grupa, która miała się zająć zagospodarowaniem miasta i utworzeniem polskiej administracji państwowej. Piła leżała na terenach poniemieckich, więc nie funkcjonowały tu żadne polskie organizacje polityczne. Wraz z przedstawicielami Rządu Tymczasowego

¹ Z. Boras, Z. Dworecki, *Piła, zarys dziejów*, Piła 1993, s. 26–29; Z. Boras, *Metryki naszych miast. Piła, Walcz – rocznica nadania praw miejskich*, „Rocznik Nadnotecki” 1993, t. 24, s. 9–12.

² Szerzej na temat walk o Piłę zob.: R. Kolasa, *Walki o Piłę na przełomie stycznia i lutego 1945 roku*, „Meritum” 2018, t. 10, s. 207–218.

i osadnikami do Piły zaczęli napływać działacze delegowani przez centrale partii działających w Polsce³.

Początki Polskiej Partii Robotniczej (PPR) w Pile były związane z przybyciem delegatów Komitetu Wojewódzkiego (KW) PPR z Bydgoszczy pod koniec marca 1945 r. Utworzyli oni komitety powiatowy i miejski. I sekretarzem Komitetu Miejskiego (KM) został Stanisław Nietrzebko, I sekretarzem Komitetu Powiatowego (KP) – Zofia Basowa, II sekretarzem KM – Stefania Opalińska. Na początku kwietnia 1945 r. PPR w Pile liczyła 17 członków⁴.

13 kwietnia 1945 r. do miasta dotarła dwudziestoosobowa grupa operacyjna, przysłana przez Komitet Centralny (KC) PPR, a kierowana przez Tadeusza Rajnera. Rajner skrytykował miejscowy zarząd partii za nieudolne działania, doprowadził do rozwiązania komitetu powiatowego i miejskiego oraz rozpoczął reorganizację struktur partyjnych w Pile, tworząc Koło Miejskie. Głównym zadaniem Rajnera było tworzenie struktur partyjnych na Pomorzu Zachodnim, dlatego też powołał do życia Komitet Okręgowy (KO) PPR, którego został I sekretarzem. Szybko się zorientował, że w PPR brakuje wykwalifikowanej i wykształconej kadry. W swym raporcie skierowanym do centrali w Warszawie zaznaczył, że większość członków partii ma słabe wykształcenie lub nie ma go wcale. Zaniepokoiła go także aktywność Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) na terenie Piły. Aby zyskać większy wpływ na inne ugrupowania, zaczął organizować Komisję Porozumiewawczą. Poza PPR i PPS do wspólnej platformy weszło także Stronnictwo Ludowe⁵.

31 maja 1945 r. zreorganizowano komitety powiatowy i miejski PPR, a 15 czerwca nastąpiło kolejne przetasowanie i ostatecznie ukształtował się Komitet Miejski, który przetrwał do stycznia 1946 r. W jego skład weszli m.in. Nietrzebko jako I sekretarz i Opalińska jako II sekretarz⁶.

³ P. Zaremba, *Pierwszy szczeciński rok 1945*, Poznań 1970, s. 30–40; *idem*, *Wspomnienia prezydenta Szczecina 1945–1950*, Poznań 1989, s. 35–45; K. Kozłowski, *Uwagi o działalności politycznej i administracyjnej L. Borkowicza na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1949*, „Przegląd Zachodni” 1988, nr 3, s. 99–104; K. Rembacka, *Komunista na peryferiach władzy. Historia Leonarda Borkowicza (1912–1989)*, Szczecin–Warszawa 2020, s. 216–221.

⁴ W. Muzyka, *Działalność PPR i PZPR w Pile 1945–1955*, „Rocznik Nadnotecki” 1986–1987, t. 17–18, s. 24–25; S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza i Polska Partia Socjalistyczna na Ziemi Nadnoteckiej*, Piła 1988, s. 29–31; *idem*, *PPR i PPS w Pile w latach 1945–1948*, „Rocznik Nadnotecki” 1984, t. 15–16, s. 51.

⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej APP), Komitet Miejski i Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej (dalej KM i P PR) w Pile oraz Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej (dalej KP PPR) Piła-Trzcianka, 2129/2, Sprawozdanie do KC PPR w Warszawie, k. 4.

⁶ APP, KP i M PPR w Pile 1945–1948, 2129/2, Protokół posiedzenia organizacyjnego KP PPR, 31 V 1945 r., k. 7–10.

Po reorganizacji władz przyszedł czas na zakładanie terenowych komórek partyjnych. Działacze PPR skupili się na tworzeniu ogniw w resortach siłowych i administracji, w zakładach przemysłowych funkcjonowały już bowiem struktury PPS. W lipcu powstały komórki PPR w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP), w starostwie powiatowym, w PKP i Straży Ochrony Kolei oraz w Milicji Obywatelskiej. Do końca września w PUBP wstąpiło do partii 16 funkcjonariuszy⁷. Policja polityczna stała się narzędziem partii komunistycznej w walce o władzę, także w Pile⁸.

Stałym problemem pilskiej PPR były niedobory kadrowe. Chętnych do wstąpienia w jej szeregi było niewielu, a ci, którzy się zgłaszali, mieli minimalne predyspozycje intelektualne do działalności politycznej, a także nierzadko kryminalną przeszłość. Mimo to liczba członków wzrastała – we wrześniu 1945 r. było ich już 68, zrzeszonych w jednym Komitecie i pięciu kołach. W grudniu tegoż roku było ich 105. Skład społeczny partii na koniec 1945 r. prezentował się następująco: 53,2 proc. robotnicy, 30,5 proc. chłopi i 16,3 proc. inteligencja⁹.

Funkcjonariusze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) przybyli do Piły 4 kwietnia z Ostrowca Świętokrzyskiego. W grupie operacyjnej znaleźli się przedstawiciele Milicji Obywatelskiej, dowodzonej przez Aleksandra Sucharka. Utworzył on Komendę Wojewódzką MO na obszar Pomorza Zachodniego. Powołano także Komendę Miejską (KM) MO w Pile. Pierwszym komendantem pilskiej milicji został Kazimierz Zybura. KM MO działała do listopada 1945 r., a następnie przekształciła się w posterunek MO, podległy Komendzie Powiatowej (KP) MO w Chodzieży. W październiku 1946 r. posterunek podporządkowano KP MO w Trzciance. W tym czasie posterunkiem dowodził ppor. Alojzy Wiślicki, a od 1 marca 1945 do lutego 1946 r. – sierż. Olgierd Szajek. W Pile utworzono także struktury Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) dla Pomorza Zachodniego, kierowane przez

⁷ APP, KPim PPR w Pile 1945–1948, 2129/5, Protokół zebrania komórki PPR w Starostwie, 13 VII 1945 r., k. 16–17; *ibidem*, Protokół zebrania organizacyjnego komórki PUBP w Pile, 12 VII 1945 r., k. 18–21; *ibidem*, Protokół zebrania koła PPR przy MO w Pile, 16 VII 1945 r., k. 22; W. Muzyka, *Działalność PPR i PZPR...*, s. 25–26; Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Pile (dalej APP OP), Akta Miasta Piły (dalej AMP), 12/29, Protokoły posiedzenia Obwodowej Rady Narodowej (dalej ORN) w Pile w dniach 24–27 X 1945 r.; *Protokół zebrania organizacyjnego komórki PUBP [w:] „Piła w latach 1945–1948”*, wybór źródeł S. Żelaźniewicz, Piła 1983, s. 2.

⁸ R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2009, s. 41, *passim*.

⁹ S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 31–35.

kpt. Jerzego Kilanowicza. Urząd dysponował w mieście placówką dowodzoną przez chor. Floriana Wodniaka¹⁰.

Z powodu zniszczeń wojennych, które dotknęły miasto, trudno było znaleźć siedzibę dla PUBP w Pile. Ostatecznie urząd został ulokowany w Trzciance, w miejscowości oddalonej od Piły o ponad 20 km. Dlatego też w dokumentach często pojawia się nazwa PUBP w Trzciance lub PUBP Piła-Trzcianka. W Pile, przy ul. Żeleńskiego, pozostała placówka UBP wraz z posterunkiem MO. W latach 1946–1948 Piłę przyłączono do powiatu trzcianeckiego, tworząc powiat pilsko-trzcianecki. W tym pionierskim okresie wiele instytucji i agend państwowych, a nawet kościelnych, afiliowanych w Pile, miało swą siedzibę w Trzciance, np. starostwo powiatowe, Powiatowa Rada Narodowa, Dekanat Pilski, Komenda Powiatowa MO i PUBP. Z czasem instytucje przenoszono do Piły (gdy udało się przygotować odpowiedni lokal).

Nie jest jasne, kto był pierwszym kierownikiem PUBP Piła-Trzcianka. W książce o aparacie kierowniczym UBP Tomasz Rochatka¹¹ podaje, że pierwszym szefem pilskich struktur był Henryk Szymański, ale według moich ustaleń PUBP kierował Edward Pachniewski¹². Kolejnymi szefami PUBP Piła-Trzcianka byli: Czesław Dylewski (p.o. 18 kwietnia 1946 – 31 lipca 1946 r.), ppor. Michał Chybiak (1 sierpnia 1946 – 31 stycznia 1947 r.), Czesław Błaszak (p.o. 1–31 lipca 1947 r.), chor. Czesław Marcinkowski (p.o. 1 lutego – 15 lipca 1948 r.) i ppor. Florian Woźniak (p.o. 1 listopada 1948 – 14 lipca 1949 r.)¹³.

Jeśli chodzi o organizację PUBP z lat 1945–1948, zachował się tylko jeden dokument z początku 1947 r., z którego wynika, że w skład urzędu wchodziły: Sekcja I, Sekcja II, Sekcja III, Sekcja IV, Referat III, Referat V, Referat VI i Referat VIII (Śledczy)¹⁴.

¹⁰ P. Zaremba, *Pierwszy szczeciński rok 1945...*, s. 30–40; *idem*, *Walka o polski Szczecin*, Wrocław 1986, s. 122–127; *idem*, *Wspomnienia prezydenta...*, s. 35–45; *idem*, *Obszar stykowy w planowaniu przestrzennym na przykładzie regionu Piła*, Poznań 1960, s. 46; K. Kozłowski, *Między racją stanu a stalinizmem – pierwsze 10 lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*, Warszawa–Szczecin 2000, s. 42–45; *idem*, *Uwagi o działalności politycznej i administracyjnej L. Borkowicza...*, nr 3, s. 99–104.

¹¹ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwarzgryk, Warszawa 2005, s. 373.

¹² Archiwum Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu (dalej AIPN Po), Sprawozdania Szefa PUBP w Pile, Po/06/146/7 z 16, Raport sytuacyjny za okres od 7 X 1945 do 17 X 1945 r., k. 14–16.

¹³ *Aparat bezpieczeństwa...*, s. 373–374.

¹⁴ AIPN Po, Sprawozdania Szefa PUBP w Pile, Po 06/146/16 z 16, Raport dekadowy za okres od 17 XII 1946 do 27 XII 1946 r. oraz od 27 XII 1946 do 7 I 1947 r., k. 1–2.

Trudno ustalić liczebność funkcjonariuszy PUBP w Pile – przewinęło się ich ponad 30, ale na pewno nie są to kompletne dane¹⁵.

Powstanie pozostałych ugrupowań politycznych

Członkowie PPS byli pierwszymi działaczami politycznymi, którzy przyjechali do Piły z Bydgoszczy, aby zainicjować tworzenie struktur partyjnych. 25 marca 1945 r. udało im się utworzyć Miejski Komitet (MK) PPS. Na jego czele, jako przewodniczący Zarządu Tymczasowego, stanął Franciszek Zakrzewski, a sekretarzem został Jan Leszczyński. W kwietniu wzmocniła ich grupa operacyjna PPS, przysłana przez Centralny Komitet Wykonawczy z Warszawy w celu tworzenia struktur partii na Pomorzu Zachodnim. 31 lipca 1945 r. odbyła się konferencja miejska PPS, w której wzięło udział 64 członków. Wybrano Prezydium MK PPS w składzie: przewodniczący – Zbigniew Kowalewski, sekretarz – Witold Rybicki, członkowie: Stanisław Jurecki, Jan Turczyński, B. Sławikowski, H. Brodnicki¹⁶.

Działacze PPS wraz z przedstawicielami innych partii uczestniczyli 16 kwietnia 1945 r. w tworzeniu w Pile Okręgowej Komisji Porozumiewawczej Partii i Stronnictw Politycznych (KPPiSP), mającej koordynować działalność ugrupowań politycznych. W rzeczywistości komisja ta powstała pod silnym wpływem działaczy PPR, chcących za jej pośrednictwem kontrolować inne ugrupowania. Piłscy członkowie PPS nie pozwolili się podporządkować PPR-owi, prowadzili samodzielną politykę, czego dawali wielokrotnie wyraz. Przykładem może być wiec zorganizowany przez aktywny pilskiej PPS, na który przyjechał poseł KRN Jan Janasek i wprost z trybuny powiedział do zebranych: „Nigdy pacholkami czerwonego Kremla nie będziemy”¹⁷. Większość miejscowych działaczy PPS zgadzała się z tymi

¹⁵ Ustalane nazwiska pracowników PUBP Piła-Trzcianka: Edward Pachniewski, Czesław Dylewski, Michał Chybzik, Czesław Błaszak, Czesław Marcinkowski, Florian Woźniak, Florian Wodniak, Jan Rojek, Czesław Nowak, Edmund Robakowski, Tadeusz Rychlicki, Stefan Leśny, Izidor Bystry, Ignacy Deka, Stanisław Kukurenda, Władysław Masłowski, Antoni Gajdziński, Zbigniew Pusiak, Mieczysław Wroz, Lubomir Prokopiński, Mieczysław Michalak, Edward Mądry, Bronisław Szataniak, Bronisław Cichosz, Franciszek Wawrzyniak, Mikołaj Bartosiewski, Ryszard Miksza, Czesław Nowak, Tadeusz Siadak, Bernard Wojciechowski, Zygmunt Biernat, Franciszek Pempera i Witold Ładoń (AIPN Po, PUBP w Pile-Trzciance, Po 06/146, t. 12, Pismo do WUBP w Poznaniu, Trzcianka, 17 II 1947 r., k. 86; Roczne sprawozdanie z prac Referatu III za rok 1948, Piła, 23 XII 1948 r., k. 52).

¹⁶ S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 48.

¹⁷ APP, KMiP PPR w Pile 1945–1948, 2129/3, Protokół wiecu PPS, lipiec 1945 r., k. 35; S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 106.

słowami, ponieważ nowa władze nie była dla nich wiarygodna. Ponadto miejscowi działacze PPR inicjowali burdy, awantury, upijali się, uczestniczyli w grabieżach i nadużywali władzy¹⁸.

Działacze tzw. lubelskiego Stronnictwa Ludowego (podporządkowanego PPR)¹⁹ przybyli do Piły wraz z ekipą administracyjną na początku kwietnia 1945 r. Jednakże nie przejawiali większej aktywności. 16 kwietnia 1945 r. „lubelscy” ludowcy wzięli udział w tworzeniu Komisji Porozumiewawczej Partii i Stronnictw Politycznych²⁰.

22 sierpnia 1945 r. Stanisław Mikołajczyk utworzył Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Piłscy działacze SL, tak jak większość członków zarządów wojewódzkich i terenowych SL, przeszli do PSL. W ten sposób w ziemi pilskiej powstała partia w pełni niezależna od PPR i sprzeciwiająca się jej polityce²¹. W samej Piłce struktury partii były słabe, bo jej członkowie mieszkali w większości na wsi. Do pilskiego PSL zapisywali się głównie kupcy i rzemieślnicy.

Prezesem Zarządu Powiatowego (ZP) PSL został Andrzej Brożyn, wiceprezesem – Leonard Kaczorowski. Siedziba władz powiatowych mieściła się w Trzciance. Strukturami miejskimi kierował Józef Sokołowski. Do końca roku w szeregach partii na terenie Piły znalazło się 40 członków, a w powiecie ponad tysiąc²².

Powstanie PSL spowodowało gwałtowną reakcję członków PPR. Działacze pepeerowscy atakowali peeselowców na spotkaniach KPPiSP, używając niewybrednych słów i inwektyw. W czasie zebrania międzypartyjnego (15 listopada 1945 r.) Nietrzebko oskarżał PSL o zdradę i powiedział wprost, „»że do nich wdarła się smrodliwa reakcja, która u nich znalazła oparcie w swej robocie«. Nakazał im zerwać z PSL, jak się wyraził, pozostać przy »zdrowej

¹⁸ APP, Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy (dalej WUiPiP) w Poznaniu, 916/123, Raport Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy (dalej PUiiP) do WUiPiP z września 1945 r., k. 4–7.

¹⁹ Na temat okoliczności powstania „lubelskiego” SL, jego politycznej afiliacji i związków z PPR zob. np.: J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1995.

²⁰ APP, KPiM PPR w Piłce 1945–1948, 2129/2, Sprawozdanie sytuacyjne na Pomorzu Zachodnim za okres 10–20 IV 1945 r., k. 7; APP, KMiP PPR w Piłce 1945–1948, 2129/8, Protokół konferencji delegatów SL, PPS, PPR, Piła, 16 IV 1945 r., k. 36.

²¹ A. Paczkowski, *Zdobycie władzę 1945–1947*, Warszawa 1993, s. 38. Szerzej na temat okoliczności powstania PSL i przejścia większości struktur SL zob. np.: M. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1983; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk, czyli kłęska realisty. Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1991.

²² APP, WUiPiP, 916/122, Sprawozdanie PUiiP w Piłce za październik 1945, k. 51; *ibidem*, Sprawozdanie PUiiP w Piłce za styczeń 1946, k. 121.

demokracji«, jaką jest SL»²³. Na kolejnych spotkaniach komisji padały podobne oskarżenia²⁴.

Stronnictwo Ludowe reaktywowano w 1946 r. przy wsparciu działaczy PPR. Jednakże nigdy nie odegrało ono większej roli (poza propagandową) w politycznym krajobrazie miasta. Na przełomie stycznia i lutego 1946 r. udało się utworzyć jedynie dwa koła SL w powiecie.

Działalność Stronnictwa Demokratycznego (SD) w Pile rozpoczęła się w czerwcu 1945 r., kiedy to kilku działaczy tego ugrupowania założyło Koło Miejskie. Współzałożycielami, a zarazem głównymi działaczami, byli m.in.: Marian Nowicki, Kazimierz Śledziński i Jan Koziół²⁵.

Swoją działalność zainicjowało także Stronnictwo Pracy (SP). Na czele partii stał Lech Ran-Rokicki, który 1 października 1945 r. powołał Koło Miejskie SP. Było to stronnictwo o najwyższym odsetku członków z wykształceniem średnim i wyższym (wywodzących się z administracji i szkolnictwa). 6 października 1945 r. odbył się w Pile pierwszy zjazd SP, na którym wybrano zarząd partii. Do władz stronnictwa weszli: Ran-Rokicki – przewodniczący, Jan Senderski i in. Do końca 1945 r. partia w Pile zrzeszała 65 członków²⁶.

W ten sposób wykształciły się w Pile wszystkie główne ugrupowania polityczne²⁷. Niebawem wszystkie one wzięły udział w decydujących bataliach o władzę.

Referendum 1946 r. w Pile

Po fiasku rozmów partii politycznych na temat wspólnego bloku wyborczego, koncepcji forsowanej przez PPR, bezprzedmiotowe stało się odkładanie zapowiedzianych jeszcze w Jańcu wyborów parlamentarnych. Ponieważ PPR nie była gotowa do otwartej walki wyborczej, jej namiastką miało się stać referendum, którego pomysł 5 kwietnia 1946 r. przedstawił Józef Cyrankiewicz (sekretarz generalny PPS) na zebraniu Centralnej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych. Określono zagadnienia mające być

²³ APP, KPIM PPR w Pile 1945–1948, 2129/8, Protokół zebrania międzypartyjnego, 15 XI 1945 r., k. 47.

²⁴ *Ibidem*, Protokół zebrania Komisji Porozumiewawczej, 14 XII 1945 r., k. 51.

²⁵ S. Żelaźniewicz, *Powstanie władzy ludowej na Ziemi Nadnoteckiej*, „Rocznik Nadnotecki” 1986–1987, t. 17–18, s. 44; *idem*, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 54.

²⁶ APP, WUiIP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie PUliP w Pile za styczeń 1946 r., k. 58.

²⁷ Szerzej na temat tworzenia się ugrupowań politycznych na terenie Piły zob.: R. Kolasa, *Kształtowanie się systemu władzy komunistycznej w Pile w latach 1945–1947* [w:] *Władzy raz zdobytej... Początki systemu komunistycznego w Polsce 1944–1947*, red. M. Surdej, P. Fornal, Rzeszów–Warszawa 2023.

przedmiotem powszechnego głosowania oraz uzgodniono, że referendum – oficjalnie nazwane głosowaniem ludowym – odbędzie się w czerwcu 1946 r.²⁸

Przed kampanią przedreferendalną pepeerowcy starali się rozszerzyć swoje szeregi i rozbudować struktury. W kwietniu 1946 r. zreorganizowali KM PPR (liczba członków partii wynosiła w tym czasie 150). Na czele KM od stycznia stał Stanisław Kułakowski. Powołano Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej (ORMO) pod dowództwem Józefa Szybińskiego. Utworzono w niej komórkę partyjną. W ten sposób pilskie władze PPR wciągnęły w orbitę swych wpływów kolejną strukturę siłową. Jednak najważniejszym zadaniem, przed którym stanęli działacze PPR, było rozszerzenie kontroli nad innymi partiami²⁹. Niezbędną pomoc zapewnił aparat bezpieczeństwa.

Socjaliści, potencjalni sojusznicy PPR, nadal prowadzili w Pile w miarę samodzielną politykę, dlatego dochodziło do konfliktów między kierownictwem i działaczami obu ugrupowań. Funkcjonariusze UB, należący do PPR, kilkakrotnie zaatakowali i poturbowali członków PPS, np. kiedy w marcu 1946 r. socjaliści próbowali powstrzymać pracowników UBP przed kradzieżą węgla, zostali pobici³⁰.

Pepeerowcy i funkcjonariusze policji politycznej atakowali także członków PSL. Do jednego z incydentów doszło na wiecu zorganizowanym 24 marca 1946 r. przez pilskie organizacje polityczne. W przemówieniach pepeerowcy oskarżali PSL, a zwłaszcza ich lidera Stanisława Mikołajczyka, o łamanie jedności narodowej, ponieważ partia ta nie weszła do Bloku Stronnictw Demokratycznych i Związków Zawodowych (PPR utworzył go ze swymi satelitami: PPS, SL, SD). Do akcji przeciw PSL włączony został także Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. W szeregach peeselowskich już od 1945 r. funkcjonowało pięciu informatorów, którzy mieli rozpracowywać partię od wewnątrz. UB i PPR były zaniepokojone szybkim rozwojem stronnictwa. Rozpoczęto nagonkę na działaczy PSL. W styczniu 1946 r. oskarżono

²⁸ C. Osękowski, *Referendum z 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000, s. 26–27. Pytania brzmiały następująco: 1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu?; 2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?; 3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?

²⁹ S. Żelaźniewicz, *Powstanie władzy ludowej...*, s. 40–45. APP, KMiP PPR w Pile 1945–1948, 2129/1, Protokół zebrania nadzwyczajnego PPR w Pile, 13 IV 1946 r., k. 67; *ibidem*, Protokół zebrania KM PPR w Pile, 28 IV 1946 r., k. 72.

³⁰ Ofiarami padli wówczas Zbigniew Kowalewski i Jankowiak (APP, MK PPS1945–1948, 2165/1, Pismo do Wojewódzkiego Komitetu PPS, 4 III 1946 r.; *ibidem*, Protokół posiedzenia MK PPS z marca 1946 r., k. 68–72).

prezesa ZP PSL w Pile o nadużycia finansowe. Podobne oskarżenie zastosowano wobec Piotra Leszczyńskiego, innego działacza ludowców. U czterech innych peeselowców wykryto broń, prawdopodobnie podrzuconą przez bezpiekę. Poza tym UB przez swego agenta o pseudonimie „Wilk” próbował zwerbować w szeregi SL niektórych działaczy PSL. Kilka osób szantażowano, np. wiceprezesa PSL Leonarda Kaczorowskiego UB szantażował groźbą ujawnienia, że ma kochankę. Przestraszony wiceprezes opuścił ziemię pilską. W okresie przedreferendalnym członkom PSL utrudniano poruszanie się w terenie, co w dużym stopniu uniemożliwiało prowadzenie akcji informacyjno-propagandowej³¹. Pepeesowcy także znajdowali się pod presją PPR, ale jej nie ulegali. Mieli jednak problemy wynikające z wewnętrznych podziałów i rywalizacji o władzę. Liderem pozostał Zbigniew Kowalewski, który nie cieszył się szczególnym zaufaniem członków, ale miał poparcie obywateli miasta. Według kierownika Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy (PUIiP) był on porządnym człowiekiem, choć słabym intelektualnie, ale miał poparcie posła PPS w KRN, Jana Janaska, dlatego utrzymał się u władzy. Ataki członków partii na sekretarza wzmogły się w lutym i marcu 1946 r., jednak nie doprowadziły do jego odsunięcia³².

Stronnictwo Demokratyczne popierało bez zastrzeżeń PPR w walce o władzę w kraju i w mieście. Stronnictwo Pracy, choć uległo w stosunku do PPR, stanęło po stronie PSL.

W polityczną kampanię w Pile wpisały się tzw. wydarzenia majowe. W czasie pochodu w święto 1 Maja członkowie PPR rozrzucali ulotki z hasłami poparcia dla rządu i propagujące twierdzącą odpowiedź na wszystkie trzy pytania w głosowaniu ludowym, a także zniechęcające do PSL. Ponieważ nowa władza zabroniła organizowania obchodów 3 Maja³³, mieszkańcy Piły sami świętowali Konstytucję wbrew zakazowi. Zaangażowali się w to przede wszystkim uczniowie i harcerze. Na wiecu na głównym placu miasta zebrało się ok. 2100 osób, które następnie udały się do kościoła na mszę świętą. W czasie przemarszu tłum wznosił okrzyki: „Precz z PPR i komunizmem! Precz z PPR i PPS! Precz z Rządem! Niech żyje rząd londyński! Niech żyje Mikołajczyk i Anders! Niech żyje PSL!”. Najdziwniejsze było jednak to, co

³¹ AIPN Po, PUBP w Pile-Trzciance, Po/06/146/3/1, Raporty dekadowe z końca 1945 r. i pierwszego kwartału 1946 r., k. 124–141; S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 77.

³² APP, WUIiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdania z działalności PUIiP w Pile za styczeń i kwiecień 1946 r., k. 43–60.

³³ *Ibidem*, Sprawozdanie z działalności PUIiP w Pile za maj 1946 r., k. 54.

stwierdził w raporcie kierownik PUIiP, że w pochodzie wzięli udział członkowie PPR i PPS³⁴.

Po tym wydarzeniu PPR przystąpiła do wzmożonej akcji propagandowej w ramach kampanii przedreferendalnej. Akcja nabrała rozmachu w czerwcu. Zwołano dwa wiece ogólnomiejskie i trzy wiece na terenie warsztatów kolejowych. W mieście rozpropagowano 2600 hasel, które zachęcały do wzięcia udziału w referendum. Na murach malowano napis „3 × TAK”, nakłaniając do pozytywnych odpowiedzi na wszystkie pytania z referendum.

Manifestując swoją niezależność, PSL nawoływała, aby odpowiadać przecząco na pierwsze pytanie. Na murach w mieście pojawiły się napisy „2 × TAK” lub „1 × NIE”, ale były one bardzo szybko zamalowywane przez funkcjonariuszy MO i ORMÓ. Siły porządkowe zanotowały także, że w nocy z 15 na 16 czerwca 1946 r. w mieście zostały rozrzucone ulotki o treściach antypaństwowych³⁵.

Na posiedzeniu Okręgowej Rady Narodowej 20 maja 1946 r. ustalono liczbę obwodów i podzielono obszar Piły. 27 maja na kolejnym spotkaniu ORN zatwierdzono składy komisji obwodowych głosowania ludowego³⁶. Dominowali członkowie Bloku Demokratycznego. Najwięcej było wśród nich działaczy PPS. Na 60 członków komisji tylko trzech było związanych z PSL. W czterech z sześciu komisji, przewodniczącymi zostali socjaliści, pracami pozostałych dwóch kierowali działacze PPR³⁷.

30 czerwca 1946 r. w Pile było spokojnie, a podczas głosowania nie doszło do żadnych incydentów. Lokale wyborcze ochraniaли funkcjonariusze UB, MO oraz żołnierze. Wsparcia udzieliła ORMÓ, która wykazała się wzmożoną aktywnością podczas kampanii. Funkcjonariusze sił porządkowych głosowali w sposób jawny za postulatami Bloku Demokratycznego. W kampanii wyborczej oprócz ulotek, napisów na murach, wieców i zebrań wykorzystano środki techniczne. W centrum miasta uruchomiono głośniki, przez które płynęła

³⁴ APP, WUIiP w Poznaniu, 916/123, Raport z zajęć 3 maja 1946 r., k. 16–21.

³⁵ APP, WUIiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie z działalności PUIiP w Pile za czerwiec 1946 r., k. 68.

³⁶ APP OP, AMP, 12/30, Protokół posiedzenia ORN z 20 V 1946 r.; *ibidem*, Protokół posiedzenia ORN z 27 V 1946 r., k. 56; APP, WUIiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie z działalności PUIiP w Pile za maj 1946 r., k. 69

³⁷ W I Obwodzie uprawnionych do głosowania było 946 wyborców; w II Obwodzie – 2040, w III Obwodzie – 1648, w IV Obwodzie – 2624, w V Obwodzie – 115 i w VI Obwodzie – 112 (zob. APP OP, AMP, 12/29, Obywatelski Komitet Głosowania Ludowego; Starostwo Powiatowe Piłskie (dalej SPP), 99/34, Protokół zebrania informacyjnego Komitetu Obywatelskiego Głosowania Ludowego w Pile, czerwiec 1946 r., k. 71–75).

propaganda prowyborcza. Poza tym przygotowano kilka ruchomych jednostek propagandowo-informacyjnych. Na udekorowanych samochodach ciężarowych zamontowano głośniki, z których podczas przejazdu przez miasto wykrzykiwano hasła głosowania razem z Blokiem Demokratycznym – 3 × TAK itp.³⁸

Według oficjalnych wyników w głosowaniu zwyciężyła linia polityczna PPR i jej aliantów³⁹, jednak prawdziwe rezultaty były inne. Andrzej Paczkowski ustalił, że na pierwsze pytanie twierdząco odpowiedziało tylko 26 proc. głosujących, na drugie – 42 proc., a na trzecie – 66,9 proc.⁴⁰

W Pile frekwencja była niższa niż w całym kraju i znane są tylko oficjalne wyniki głosowania – korzystne dla PPR⁴¹. Mieszkańcy miasta wyrażali wątpliwości co do rezultatu, byli oburzeni organizacyjnym bałaganem w komisjach wyborczych, a przede wszystkim tym, że do liczenia głosów nie dopuszczono części członków komisji. Negatywnie komentowano też lustracje przeprowadzane w trakcie głosowania przez organy bezpieczeństwa, które ułatwiały popełnienie nadużyć działaczom PPR⁴².

Wybory do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. w Pile

Po referendum PPR przygotowywała się do ostatecznej walki z PSL, która miała się rozstrzygnąć w zaplanowanych ostatecznie na styczeń 1947 r. wyborach do sejmu. Pepeerowcy wiedzieli już, że PSL jest nadal popularny i nie można go lekceważyć. Piłski UBP otrzymał od kierownictwa PPR polecenie, aby wzmóc infiltrowanie struktur ludowców. Latem 1946 r. bezpieka korzystała z usług 20 informatorów działających w środowisku PSL.

W sierpniu 1946 r. w PSL odbyły się wybory nowego Zarządu Powiatowego. Na prezesa ponownie wybrano Andrzeja Brożyna. Do władz powiatowych

³⁸ APP, KPIM PPR w Pile 1945–1948, 2129/2, Sprawozdanie z przebiegu referendum w czerwcu 1946 r., k. 82.

³⁹ Na szczeblu centralnym za sfałszowanie wyniku referendum była odpowiedzialna piętnastoosobowa grupa sowieckich doradców z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (Министерство государственной безопасности), kierowana przez płk. Arona Pałkina (M. Iwanow, *Komunizm po polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017, s. 358–365; N. Pietrow, *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, Warszawa 2015, s. 152–162).

⁴⁰ Zestawienie wyników referendum w kraju zob.: *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski [w:] *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 4, Warszawa 1993, s. 97–165.

⁴¹ Według oficjalnych danych w referendum wzięło udział 75,3 proc. mieszkańców Piły. Na pierwsze pytanie „tak” odpowiedziało 79,3 proc., na drugie – 84,4 proc., a na trzecie – 99,1 proc. (J. Zasada, *Referendum w województwie poznańskim*, 30 VI 1946, Poznań 1959, s. 90–91).

⁴² APP, WUiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie z działalności PUliP w Pile za lipiec 1946 r., k. 81.

partii weszli ponadto Witold Hoffman, Szykowski, Szujka i Wojciech Walczak. W czasie wyborów obecny był delegat Zarządu Wojewódzkiego (ZW) PSL, który wygłosił mowę na temat sytuacji politycznej w Polsce, stwierdzając, że „Polska miała być demokracją, a nie jest. W obecnej Polsce każdy obywatel nie może wymówić swojej woli i wszystko jest pod naciskiem karabinu”⁴³.

Nowe władze powiatowe PSL nie mogły zmienić niekorzystnego przebiegu wypadków. Nasilały się ataki aparatu bezpieczeństwa na ludowców. Od września 1946 r. wzmogły się aresztowania, rewizje, obserwacje i przesłuchania. Dotknęły one Brożyna i ponad dwudziestu działaczy. Głównym zarzutem było posiadanie broni, nielegalnej prasy i ulotek o treściach antyrządowych. Według UB były to niezbite dowody na antypaństwową współpracę z podziemiem, czyli z konspiracyjną organizacją pod nazwą Związek Byłych Partyzantów „Warta”, która od pierwszej połowy 1946 r. działała na terenie powiatu pilsko-trzcianieckiego⁴⁴. Formacja ta powstała w powiecie międzyrzeckim i skupiała byłych żołnierzy Armii Krajowej oraz jej sympatyków. W powiecie pilsko-trzcianieckim, organizacja założyła swoje komórki. Udało jej się nawiązać kontakt z kilkoma członkami PSL, w tym z powiatowym prezesem stronnictwa. Na czele podziemnej grupy stał mjr Rudolf Jan Majewski „Rudolf” *vel* „Andrzej”, *vel* „Leśniak”, były żołnierz AK. Za kontakty z tą organizacją aresztowano 22 działaczy PSL, innych przetrzymywano za nielegalne posiadanie broni⁴⁵.

Funkcjonariusze UB chcieli w ten sposób zastraszyć i wyeliminować członków PSL, co przyniosło zresztą spodziewane rezultaty. Liczebność pilskiego PSL zaczęła spadać. We wrześniu 1946 r. było 951 działaczy, miesiąc później – 430. Taka tendencja się utrzymywała. Wielu działaczy PSL przechodziło do SL, PPS lub SP, a nawet do PPR. W dwóch wsiach powiatu pilsko-trzcianieckiego (Stobno i Dzierżoniowa) dwie komórki PSL w całości weszły do SL. Doprowadziło to w grudniu 1946 r. do spadku liczby członków PSL do 200. W partii pozostawali najbardziej zagorzali zwolennicy ugrupowania, głównie działacze przedwojenni⁴⁶.

⁴³ AIPN Po, PUBP w Pile-Trzciance, Po/06/146/ 3/1, Raporty dekadowe i okresowe od sierpnia do września 1946 r., k. 173–184.

⁴⁴ Więcej na temat Związku Byłych Partyzantów „Warta” zob.: R. Kolasa, *Działalność podziemnych organizacji niepodległościowych na obszarze Piły i powiatu pilsko-trzcianieckiego w latach 1945–1956*, „Przegląd Zachodni” 2003, nr 3, s. 167–176.

⁴⁵ AIPN Po, PUBP w Pile-Trzciance, Po/06/146//3/1, Raporty okresowe z września i października 1946 r., k. 186–189; *ibidem*, Sprawozdania szefa PUBP w Pile, Po/06/ 146/16/1, Sprawozdania sytuacyjne z września i października 1946 r., k. 48–51.

⁴⁶ AIPN Po, PUBP w Pile-Trzciance, Po/06/146//3/1, Raporty dekadowe i okresowe od września do grudnia 1946 r., k. 188–191.

Represje policyjne zmusiły peeselowców do półkonspiracyjnych metod pracy. Działacz PSL Zdzisław Radomski 16 grudnia 1946 r. zorganizował w swoim domu we wsi Folsztyn tajne zebranie stronnictwa, w którym brali udział Stanisław Radomski, Stefan Malowicki, Władysław Sowka i Władysław Semo. Celem spotkania było podjęcie działań, które miały doprowadzić do odbudowania struktur partii w powiecie. Funkcjonariusze UB wiedzieli o tajnym spotkaniu i aresztowali jego uczestników. W mieszkaniu Radomskiego znaleziono broń i pisma antypaństwowe (najprawdopodobniej podrzucone przez UB). Przeszukano też mieszkania pozostałych uczestników zebrania. Najtragiczniejsze skutki miała rewizja w mieszkaniu Władysława Semy, u którego znaleziono materiały antypaństwowe. Funkcjonariusze zdołali go nakłonić, by został ich informatorem⁴⁷.

Przed wyborami działania operacyjne UB się nasilały. Na przełomie grudnia 1946 i stycznia 1947 r. dokonano 96 rewizji u członków PSL. Udało się także zwerbować sekretarkę pracującą w biurze PSL – Zofię Trzemszyń. Dzięki niej UB wiedział wszystko o działaniach podejmowanych przez ludowców. Nie była ona jedyną informatorką w szeregach PSL. Od jesieni 1946 r. głównym współpracownikiem UB był Arkadiusz Szuster „Partyzant”. Bezpośrednio przed wyborami w pilskim PSL było ośmiu informatorów⁴⁸.

W czasie gdy PSL traciło swych członków, SL rosło w siłę. Pod koniec października 1946 r. do SL należało 246 członków. Na koniec grudnia na terenie powiatu było już 800 członków tego ugrupowania. Powiatowymi strukturami kierował Jan Szutkowski. SL było określane przez PPR mianem najwierniejszego sojusznika, ale UB i tak umieścił w jego szeregach swojego agenta – Władysława Maśliskiego „Rysia”⁴⁹.

Podczas kampanii poprzedzającej wybory PPR podjęła próbę zdominowania PPS, partii nadal od komunistów silniejszej i bardziej wpływowej, a do tego utrzymującej niezależność. Zadanie to ułatwiała zawarta 28 listopada umowa o jedności działania obu partii, faktycznie podporządkowująca politykę PPS silniejszemu partnerowi⁵⁰, na gruncie miasta zaś także walka frakcji wśród socjalistów. Grupa zwana „starymi” składała się z ludzi, którzy działali

⁴⁷ *Ibidem*, Raport do szefa PUBP w Pile za okres 12–16 XII 1946 r., k. 192–195.

⁴⁸ *Ibidem*, Raporty dekadowe i okresowe z grudnia 1946 i stycznia 1947 r., k. 196–199.

⁴⁹ *Ibidem*, Raporty okresowe i dekadowe od października do grudnia 1946 r., k. 200–205.

⁵⁰ Tekst umowy zob. np.: *Umowa o jedności działania i współpracy między Polską Partią Socjalistyczną a Polską Partią Robotniczą*, „Życie Warszawy”, 29 XI 1946; *Tydzień w polityce. Układ PPR i PPS*, „Piła Mówi”, 8 XII 1946, s. 4–5.

w ruchu socjalistycznym przed wojną i w czasie okupacji oraz odwoływali się do ideałów niepodległościowych. Nie chcieli się podporządkować PPR. Najaktywniejszym przedstawicielem tej frakcji był Franciszek Zakrzewski, który często wchodził w spory z pepeerowcami. Z kolei „młodzi”, czyli działacze powojenni, byli skłonni, a wręcz dążyli, do nawiązania bliskich relacji z PPR. Kierowali się często zimną kalkulacją, licząc na osiągnięcie celów koniunkturalnych⁵¹.

Wrogość między dwiema, z nazwy tylko „sojuszniczymi”, partiami robotniczymi ciągle się wzmagala. Do kolejnego starcia doszło w październiku 1946 r., gdy ORN zamierzano przekształcić w Miejską Radę Narodową (MRN) w Pile. Obie partie robotnicze zabiegały o jak największą liczbę mandatów. Poza tym liderzy PPR i PPS wywierali presję na pracowników administracji, aby wstępowali do partii. Wmawiali im, że przynależność do któregoś z ugrupowań politycznych jest obowiązkiem⁵².

2 października 1946 r. doszło do spotkania przedstawicieli partii i organizacji społecznych, na którym rozmawiano o obsadzie stanowisk w MRN, ale dopiero po wielu trudnościach udało się osiągnąć porozumienie. PPS była w MRN w większości. PPR musiała się zadowolić niewielkim sukcesem, którym było niedopuszczenie do MRN członków PSL. Niekorzystna dla PPR sytuacja powstała również w utworzonym w listopadzie starostwie powiatowym. PPR miała wśród urzędników tylko dwóch członków, podczas gdy PPS – 15, SP – 5, SD – 1⁵³.

Polityczna słabość w urzędach i organach przedstawicielskich została przez pepeerowców zrekompensowana brutalnością podległej im policji politycznej. Na wniosek sekretarza PPR aresztowano lidera SD Mariana Nowickiego. Pepeerowcy chcieli zastraszyć pozostałe partie i całkowicie podporządkować sobie SD, co w pełni im się udało. Nowym przywódcą SD został Jan Koziół, który wykazywał się pełną uległością wobec PPR⁵⁴.

⁵¹ APP, WUiPiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie za działalność PUiPiP w Pile, k. 74; APP OP, AMP, 12/101, Akta personalne radnych, k. 176.

⁵² APP, WUiPiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie za działalność PUiPiP w Pile za październik 1946 r., k. 78.

⁵³ APP OP, AMP, 12/29-30, 101, Protokół posiedzenia ORN w Pile, 27 IX 1946 r., k. 163–166; *ibidem*, Protokół posiedzenia MRN w Pile, 28 X 1946 r., k. 172–175; *ibidem*, Akta personalne radnych; *ibidem*, Akta ślubowania radnych MRN, 28 X 1946 r., k. 66; SPP, 99/33, Wykaz pracowników SPP w lutym 1947 r., k. 102.

⁵⁴ APP, WUiPiP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie PUiPiP w Pile za sierpień 1946 r., k. 63; APP, AMP, 12/126, Zarząd Miejski w Pile, Opinie o obywatelach, k. 147.

Przed głosowaniem wyznaczonym na 19 stycznia 1947 r. Piłę włączono do 33. okręgu wyborczego w Świebodzinie. Na terenie miasta powołano trzy komisje wyborcze. W skład każdej z nich wchodził przewodniczący, dwóch zastępców i pięciu członków. Wszyscy byli członkami partii wchodzących w skład Bloku Demokratycznego⁵⁵. Do kampanii przedwyborczej PPR wciągnęła wszystkie formacje siłowe. Kolejnym ważnym czynnikiem starcia politycznego było powołanie Komitetu Propagandy Wyborczej. W jego skład wchodziły trójki partyjne, które agitowały w mieście, aby oddać głos na Listę nr 3, czyli PPR i jej satelitów⁵⁶.

Miasto, podobnie jak w poprzednich wyborach, zostało pokryte napisami wzywającymi do głosowania na kandydatów ugrupowań wchodzących w skład Bloku Demokratycznego. Pepeerowcy wraz ze swymi sojusznikami, organizacjami młodzieżowymi i funkcjonariuszami organów bezpieczeństwa rozlepiali na mieście plakaty i rozdawali ulotki. Milicjanci i funkcjonariusze UB zrywali plakaty i zamalowywali hasła przeciwników politycznych (ludowców). Organa porządkowe aresztowały ludzi, którzy rozwieszali plakaty PSL. Największym ciosem dla tej partii było zatrzymanie jej działaczy w styczniu 1947 r. Był to skuteczny sposób eliminowania potencjalnych rywali politycznych oraz zastraszania ich zwolenników.

Kierownik Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy zaznaczył w swym raporcie, że członkowie PPR i funkcjonariusze UB zachowują się w sposób bandycki w stosunku do przedstawicieli innych ugrupowań. W dniu wyborów na terenie powiatu pilsko-trzcieńskiego nie funkcjonowało już żadne koło partyjne PSL. Do partii należało jeszcze 112 działaczy, ale to było mniej niż 10 proc. stanu sprzed roku⁵⁷.

W tym czasie PPR i PPS organizowały wiece i masówki przedwyborcze, głównie w dużych zakładach pracy i w miejscach publicznych. 15 grudnia 1946 r. partie Bloku Demokratycznego zorganizowały wiec w centrum miasta. Dzień później odbyła się olbrzymia masówka w krochmalni, a następnego dnia – w parowozowni. 31 grudnia 1946 r. w zgromadzeniu w warsztatach głównych wzięło udział 1600 osób. 3 stycznia 1947 r., ponownie w tych warsztatach, odbył się wiec dla 1200 osób. Następnego dnia zebranie odbyło się

⁵⁵ Na czele Komisji Wyborczej nr 1 – Jan Kosmatka – PPR, Komisji Wyborczej nr 2 – Zbigniew Kowalewski – PPS, i Komisji Wyborczej nr 3 – Franciszek Skorczyński – PPR.

⁵⁶ APP, KPIM PPR w Pile 1945–1948, 2129/8, Protokół zebrania międzypartyjnego Bloku Demokratycznego, 27 XII 1946 r., k. 89–92; *ibidem*, 2129/5, Protokół zebrania koła PPR przy MO, k. 93–95; S. Żelaźniewicz, *Powstanie władzy ludowej...*, s. 50–51; *Na kogo głosujemy?* „Piła Mówi”, 19 I 1947, s. 1.

⁵⁷ APP, WUIIP w Poznaniu, 916/ 122, Sprawozdanie za działalność PUliP w Pile za styczeń 1947, k. 86; AIPN Po, PUBP w Pile-Trzcieńce, Po/06/146/3/1, Raport dekadowy 26 XII 1946 – 6 I 1947 r., k. 201.

w Zakładach Przemysłu Ziemiaczanego. 7 stycznia wiec zorganizowano w Zakładach Energetycznych, a w dniu następnym kolejne dwa w Głównych Magazynach Zasobów PKP i parowozowni. 11 stycznia odbył się wiec w kinie „Zorza”, a cztery dni później wojsko zorganizowało rewię. 18 stycznia wiec zwołał prezydent miasta Franciszek Tobała. W tym samym czasie PPR otworzył propagandową wystawę pt. „Od wyzwolenia do planu 3-letniego”. Wszystkie spotkania i imprezy odbywały się pod hasłem głosowania na przedstawicieli Bloku Demokratycznego i opowiedzenia się przeciwko PSL. Wykrzykiwano: „Precz z reakcją” lub „Nigdy więcej sanacji”. Partyjne trójki na własną rękę urządziły 25 zebrań, w których uczestniczyło 2060 osób⁵⁸.

15 stycznia 1947 r. szef WUBP w Poznaniu, płk Stefan Antosiewicz, wysłał rozkaz do podległych sobie urzędów, aby funkcjonariusze pozostawali w pogotowiu w związku z wyborami, a także zaangażowali się w przebieg, oczywiście po stronie Bloku Demokratycznego⁵⁹.

W dzień poprzedzający wybory aresztowano 19 najaktywniejszych przedstawicieli ludowców z powiatu. W Pile do aresztu trafiło dwóch peeselowców: Józef Sokołowski i Piotr Łukowski. Wraz z nimi w całym powiecie UB aresztował prewencyjnie 76 osób. Ponadto 175 osób skreślono z list uprawnionych do głosowania, a 40 pozbawiono prawa wyborczego. Stosując metody policyjno-prewencyjne, sparaliżowano działalność PSL⁶⁰.

Mieszkańcy Piły nie byli przywiązani do partii ludowej, stanowili raczej elektorat PPS, ponieważ uważali tę partię za suwerenną i postrzegali ją jako alternatywę dla PPR. Wielu działaczy socjalistycznych w swych wypowiedziach manifestowało niezależność od PPR. W czasie grudniowego wiecu członek PPS, Mieczysław Jasiński, wykrzyczał z trybuny, że jego partia walczy o „Wolność, Niepodległość i Socjalizm”, co oburzyło część działaczy pepeerowskich. Takich sygnałów docierało do społeczeństwa więcej⁶¹. Dlatego też PPS cieszył się dużym zaufaniem mieszkańców Piły.

⁵⁸ APP, KPIM PPR w Pile 1945–1948, 2129/6, Protokół przedwyborczy z Parowozowni w Pile; *ibidem*, Protokół z wiecu przedwyborczego w Warsztatach Głównych w Pile, k. 118; *ibidem*, 2129/3 Sprawozdania przedwyborcze, k. 156; *ibidem*, 2129/5, Protokół zebrania Koła PPR przy MO – 8 I 1947, k. 138; D. Fechner, *Walka o władzę na terenie Piły i północnych powiatów województwa poznańskiego w latach 1945–47 w świetle dokumentów Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Rocznik Nadnotecki” 1994, t. 25, s. 23–24.

⁵⁹ *Aparat bezpieczeństwa w województwie poznańskim 1945–1956 wybrane kierunki i metody (dokumenty)*, wstęp, wybór dokumentów i oprac. R. Kościański, Poznań–Warszawa 2021, s. 154–155.

⁶⁰ AIPN Po, Wybory 1947 roku, Po/06/229/57, Lista osób aresztowana prewencyjnie, k. 226.

⁶¹ APP, WUiIP w Poznaniu, 916/122, Sprawozdanie z działalności PUliP w Pile za grudzień 1946 r., k. 91–93.

Warto zauważyć, że wielu obywateli miasta głosowało na listę Bloku Demokratycznego nie dlatego, że opowiadało się za PPR, lecz dlatego że utożsamiało się z PPS jako partią o tradycjach niepodległościowych. Kampania przedwyborcza w Pile pozwala na stwierdzenie, że Blok Demokratyczny w mieście nie był monolitem. Oficjalny sojusz sił „demokratycznych” był polem politycznych zmagania o władzę.

Wybory w Pile przebiegały spokojnie. Komisje wyborcze znajdowały się pod kontrolą sił bezpieczeństwa, więc do żadnej niespodzianki wyborczej dojść nie mogło. W skład ochrony każdej komisji wchodziło 10 członków ORMÓ, 2 funkcjonariuszy MO oraz jeden funkcjonariusz UB. Ponadto każdą komisję wyborczą ochraniał pluton wojska⁶².

PPR organizowała demonstracyjne głosowania, które polegały na jawnym, manifestacyjnym oddawaniu głosów na listę Bloku Demokratycznego. Członkowie PPR oraz działacze organizacji sojuszniczych często oddawali głos jawnie, szli do urn w grupach, z rodzinami lub przyjaciółmi. W ten sposób wywierano presję na tych, którzy chcieli zagłosować w sposób tajny⁶³.

Po ogłoszeniu oficjalnych wyników okazało się, że w skali kraju na Blok Demokratyczny głosowało 80,1 proc. uprawnionych, a na PSL tylko 10,3 proc.⁶⁴ Wybory odbywały się jednak w warunkach brutalnego terroru i bezprzykładnej presji wywieranej na głosujących, zostały też sfałszowane. Oficjalny rezultat na pewno nie oddaje preferencji politycznych obywateli, ale skali fałszerstwa możemy się tylko domyślać.

Według danych PUBP w Pile, w wyborach wzięło udział 92,6 proc. uprawnionych, z czego 97,8 proc. (7814 mieszkańców) rzekomo oddało głosy na przedstawicieli Bloku Demokratycznego, a na PSL zagłosowało jedynie 1,96 proc. mieszkańców (157 głosów). Z okręgu, w którym znajdowała się Piła, na posłów wybrano zatem samych zwolenników nowej władzy: Feliksa Widy-Wirskiego (SP), Stanisława Kwiatkowskiego (bezpartyjnego), Karola Strzałkowskiego (SD), Władysława Swornowskiego (SL), Stanisława Jeremczuka (SL), Władysława Wolskiego (PPR), Władysława Młoteckiego (PPR) oraz Zbigniewa Kulczyckiego (PPR)⁶⁵.

⁶² AIPN Po, Wybory 1947 roku, Po/06/229/57, Obwodowe Komisje Wyborcze w Pile, Liczba osób uprawnionych do głosowania, k. 211.

⁶³ S. Żelaźniewicz, *Powstanie władzy ludowej...*, s. 50–52; *idem, Polska Partia Robotnicza...*, s. 85–90.

⁶⁴ C. Osękowski, *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000, s. 146–147; M. Kamiński, *Władze w Pile w latach 1945–2000* [w:] *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. M. Fiałkowski, Piła 2013.

⁶⁵ AIPN Po, Wybory 1947 roku, Po/06/229/57, Wynik głosowania na terenie Piły, k. 73; R. Gumowski, *Sytuacja polityczna powiatu trzanieckiego w latach 1945–1950*, „Rocznik Nadnotecki” 1973, t. 5, s. 109.

Podobnie jak podczas referendum, tak i teraz nad przebiegiem wyborów do Sejmu Ustawodawczego czuwała grupa sowieckich „doradców” pod kierownictwem płk. Pałkina, ale tym razem nie musiała fałszować protokołów – zrobiono to już w komisjach wyborczych⁶⁶.

Droga do władzy

Po wyborach „zwycięskich” dla Bloku Demokratycznego komuniści rozpoczęli ostateczną walkę z opozycją polityczną, a także z niepewnymi sojusznikami. W jednej z głównych ról ponownie wystąpił lojalny aparat bezpieczeństwa. Nadal najsilniejszymi partiami w mieście były PPS i PPR. PSL w Pile właściwie nie istniało, a SL liczyło na terenie powiatu blisko tysiąc członków. Peeselowcy się nie poddawali. Swą działalność ożywili szczególnie po wyjściu na wolność prezesa ZP PSL Andrzeja Brożyny, który próbował odbudować struktury partii i jeździł po terenie całego powiatu, aby szukać poparcia, zwłaszcza wśród miejscowych chłopów. UB obserwował go, dobrze wiedział o każdym jego posunięciu i utrudniał mu pracę. Przykładem tego może być uniemożliwienie mu wyjazdu na Zjazd Wojewódzki PSL. W czasie jednego ze spotkań z lokalnymi działaczami PSL Brożyna ostro zaatakował rządzących, mówiąc m.in., że „»rząd obecnym gospodarzom nie pomoże i zostaną dziadami«, dodał, aby ludowcy nie wstępowali do PPR, tylko trzymali się do końca”. Wierzył, że uda się przetrzymać trudny dla stronnictwa okres. Jednakże w czerwcu 1947 r., po nieudanej próbie utworzenia nowego ZP PSL i kolejnych atakach organów bezpieczeństwa, zaczął namawiać kolegów, aby wstępowali do PPS. W ten sposób PSL w zasadzie przestało istnieć. To, co z niego pozostało, nie odgrywało większej roli w życiu politycznym, a środowisko było infiltrowane przez agentów UB. Ostatecznym ciosem dla ludowców – w skali całego kraju – stała się ucieczka z Polski ich lidera Stanisława Mikołajczyka 21 października 1947 r.

Jesienią 1947 r. w powiecie pilsko-trzcianeckim pozostała garstka biernych peeselowców, inwigilowanych przez Urząd Bezpieczeństwa. Jedynym przejawem ich działalności były potajemne zebrania w prywatnych mieszkaniach oraz szeptana propaganda o zbliżającej się III wojnie światowej. Mimo to wiosną 1948 r. aresztowano 30 członków PSL, głównie pod zarzutem posiadania broni, głoszenia propagandy antypaństwowej oraz utrzymywania

⁶⁶ N. Iwanow, *Komunizm po polsku...*, s. 372–375; N. Pietrow, *Nowy ład...*, s. 162–168.

kontaktów z podziemiem⁶⁷. Najprawdopodobniej były to prowokacje – broń podrzuciło UB, a kontakty z podziemiem były fikcyjne. Zamierzano jednak do reszty zniszczyć PSL.

Za to SL się rozwijało. W czerwcu 1947 r. liczba działaczy wynosiła 1005. Poza tym udało się stworzyć pierwsze koło Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW) „Wici”, ze Stanisławem Tarnowskim na czele, które liczyło 19 członków. Jednakże SL nie podejmowało żadnych samodzielnych działań politycznych lub społecznych. Do grudnia 1947 r. pilskim SL kierował Władysław Szadkowski. Jedyne, co udało mu się zrobić, to przeprowadzić dwa zebrania, które niczego nie wniosły do działalności organizacji. W tej sytuacji zwołano aktyw SL, który 14 grudnia 1947 r. wybrał nowy zarząd. Co ciekawe, najaktywniejsi w stronnictwie okazali się byli peeselowcy, którzy na stanowisko prezesa ZP SL wybrali Jana Kutwę, także niedawnego peeselowca. Niepokój peeperowców i funkcjonariuszy UB budziło przenikanie byłych „mikołajczykowców” do zarządów lokalnych stronnictwa. Jednak SL, funkcjonująca pod kuratelą PPR, pozostawała bierna i słabo reprezentowała interesy chłopów, toteż liczba członków zaczęła się zmniejszać. W lutym 1948 r. do PPR i PPS przeszło 164 ludowców. Do października 1948 r. w szeregach partii pozostało zaledwie 364 działaczy (należy pamiętać, że zaczynała się właśnie kolektywizacja, w której ludowcy byli zobowiązani wspierać PPR)⁶⁸. Zmusiło to PPR do ponownego wsparcia sojusznika. Zaczęło się od wspólnego zebrania PPR, PPS i SL w sprawie wyboru nowego zarządu Samopomocy Chłopskiej, wyłonionego 27 kwietnia 1947 r. W jego skład weszło dziewięciu członków, po trzech z każdej partii⁶⁹. W październiku 1948 r. zorganizowano wiele zebrań terenowych kół ludowców. 24 października wybrano nowy zarząd SL. Prezesem ZP został Jan Bojko, poza nim do władz weszli Jan Stożka oraz Piotr Franciszyn, którzy wcześniej należeli do PSL. Zresztą UB od razu to zauważył i meldował kierownictwu PPR, że na nowych władzach SL nie można polegać⁷⁰.

⁶⁷ AIPN Po, PUBP w Pile, Po/06/146/3/1, Raporty okresowe od lutego 1947 do marca 1948 r., k. 78; AIPN Po, Sprawozdania Szefa UBP w Pile, Po/06/146/16/2, Raporty dekadowe 1947–948; AIPN Po, PUBP w Trzciance, Po/06/146, t. 12; Sprawozdania Referatu III, Raporty dekadowe 27 III – 7 IV 1947 r., 7–17 X 1947 r. i 17–27 X 1947 r., k. 86–101.

⁶⁸ J. Wrona, *System partyjny...*, s. 297–300; B. Barnaszewski, *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Warszawa 1996, s. 209–210.

⁶⁹ AIPN Po, PUBP w Pile, Po/06/146/3/1, Raporty okresowe od czerwca do grudnia 1947 r., k. 78–124; AIPN Po, Sprawozdania Szefa PUBP w Pile, Po/06/146/16/2, Raport okresowy 27 XI – 27 XII 1947 r., k. 64–81.

⁷⁰ AIPN Po, Sprawozdania Szefa PUBP w Pile, Po/06/146/16/2, Raporty dekadowe od października do grudnia 1948 r., k. 52–88.

SD, które istniało w powiecie tylko na terenie Piły, niezmiennie pozostawało słabe i bierne. Miało swoich przedstawicieli w MRN oraz w Komitecie Porozumiewawczym, ale nie przejawiało żadnej aktywności politycznej. 21 marca 1948 r., po zebraniu organizacyjnym, na które przyjechali przedstawiciele władz wojewódzkich, zatwierdzono dalszą współpracę z PPR w ramach Bloku Demokratycznego⁷¹.

Stronnictwo Pracy po okresie stagnacji przejściowo się ożywiło. Miało trzy koła na terenie powiatu: w Pile, Trzciance i Wieleniu. W partii było zaangażowanych 162 działaczy. W stronnictwie coraz większą rolę odgrywał Leon Topolski, który nie ukrywał swej wrogości wobec PPR. W jednej ze swych wypowiedzi stwierdził: „Demokracja ludowa upadnie, a Kresy Wschodnie wrócą do Polski”. Zwróciło to na niego uwagę organów bezpieczeństwa. Funkcjonariusze UB namawiali bardziej uległych członków SP, by uspokoiili swego kolegę. Głównym informatorem bezpieki w szeregach SP był Józef Buchwald, działający pod kryptonimem „Stary Partyzant”. Od wiosny 1947 r. stronnictwo zaczynało słabnąć, a niepokorni działacze przechodzili do PPS. W marcu zarejestrowanych było ok. 100 członków i liczba ta z miesiąca na miesiąc spadała. Na koniec lata 1947 r. przestało istnieć koło w Trzciance. Od tej pory stronnictwo działało na terenie powiatu tylko w Pile. 13 sierpnia zwołano zebranie Koła Miejskiego, na które przybył jedynie zarząd partii. W grudniu SP wycofało swoich radnych z MRN, a przewodniczącą stronnictwa Lech Ran-Rokicki nosił się z myślą o rozwiązaniu partii. Ugrupowanie to istniało już tylko formalnie i nie przejawiało żadnej aktywności. W lutym 1948 r. zrzeszało 25 członków⁷².

Realną siłą pozostawali wciąż socjaliści. PPR za wszelką cenę dążyła do ich podporządkowania sobie, a w dalszej perspektywie – wchłonięcia. W Pile członkowie PPS przeważali liczebnie nad komunistami, mieli wpływy w administracji i było wśród nich wielu działaczy niegodzących się z podporządkowaniem polityce PPR. Pepeerowcy atakowali przewodniczącego MK PPS Kowalewskiego, który nie ukrywał swych sympatii do nurtu niepodległościowego. Członkowie PPR przejawiali przy tym skłonności dyktatorskie. Kontrolowali organy MO i UB, które terroryzowały działaczy innych partii politycznych⁷³.

⁷¹ *Ibidem*, Raport okresowy 27 II – 27 III 1948 r., k. 14–28.

⁷² *Ibidem*, Raport okresowy z 27 IV 1947 r., 27 V 1947 r., 27 VI 1947 r., 27 VII 1947 r., Raport okresowy od 27 VII – 27 VIII 1947 r., Raport okresowy 27 IX – 27 X 1948 r., k. 45–82; PUBP w Pile-Trzciance, Po/146/3/1, Raporty okresowe z 11–26 VII 1947 r., 26 VII – 11 VIII 1947 r., 11–26 VIII 1947 r., 26 VIII – 2 IX 1947 r., 21–26 IX 1947 r., 26 IX – 11 X 1947 r., 11–26 X 1947 r., k. 26–77.

⁷³ APP, WUiIP oddział w Pile, 916/122, Sprawozdania PUliP w Pile za miesiące luty i marzec 1947 r., k. 101–106.

Gdy wybrany w styczniu 1947 r. Sejm Ustawodawczy przyjął pod koniec lutego ustawę o amnestii, na scenie politycznej Piły doszło do pewnego wstrząsu. Wśród ujawniających się w mieście działacze organizacji „Wolność i Niezawisłość” znaleźli się członkowie zarządu PPS, przewodniczący OM „TUR”, radca Izby Przemysłowej, wielu urzędników starostwa powiatowego i pracowników Zarządu Miejskiego. Kierownikiem Zrzeszenia „WiN” w mieście był niejaki Edward Czuba, ukrywający się pod nazwiskiem Gilewicz⁷⁴.

Faktycznie PPS w całym kraju już od dawna znajdowała się na równi porażki. Po sfałszowaniu referendum z 30 czerwca 1946 r., podpisaniu umowy o jedności działania i udziale w sfałszowanych wyborach parlamentarnych do Sejmu Ustawodawczego PPS zmierzała już do utraty podmiotowości. 1 maja 1947 r. sekretarz generalny PPR Władysław Gomułka zaskoczył liderów PPS zapowiedzią połączenia obu partii robotniczych, ale nie wyrazili oni wtedy głośnego sprzeciwu. Komuniści wykorzystywali rozbieżności w kierownictwie PPS i wspierali grupę działaczy nastawionych serwilistycznie oraz prowokowali konflikty. PPS była penetrowana i rozbijana przez aparat bezpieczeństwa⁷⁵.

W czerwcu 1947 r. odbyły się wybory władz miejskich piłskiej PPS. Na przewodniczącego wybrano Zakrzewskiego, jego zastępcą został Kowalewski, a sekretarzem – Witold Rybicki. Ustalono, że delegatem na XXVI Kongres PPS zostanie Zakrzewski. Skład ten uległ pewnej korekcie podczas zebrania, które odbyło się 31 lipca 1947 r. Przewodniczącym został Kowalewski, sekretarzem – Rybicki. Najważniejsze stanowiska wśród socjalistów wciąż obsadzali działacze związani z frakcją niepodległościową, odwołującą się do przedwojennych tradycji partii. Serwilizmem wobec komunistów wykazywała się Rada Naczelna PPS. Pełnomocnicy tej rady mieli w terenie organizować narady z aktywistami PPS i PPR, aby przygotowywać grunt pod przyszłe „zjednoczenie ruchu robotniczego”, zapowiedziane przez Gomułkę⁷⁶.

1 sierpnia 1947 r. w Pile odbyło się zebranie, prowadzone przez członka Wojewódzkiego Komitetu PPS Edwarda Stokowskiego. Przedstawił on wizję zjednoczenia obu partii oraz wspólnego działania w ramach jednolitego frontu. Jego wypowiedź została odrzucona przez kierownictwo MK PPS, które jed-

⁷⁴ *Ibidem*; AIPN Po, Po/06/146/3/2, Sprawozdanie PUBP w Pile, listopad 1950 r., k. 21.

⁷⁵ A. Friszke, *Rozbicie PPS przez władze komunistyczne (1945–1948)* [w:] *O niepodległość i socjalizm. Studia i szkice z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej*, red. K. Piskała, M. Żuczkowski, Warszawa 2020, s. 326–338; R. Spalek, *Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spalek, Warszawa 2010, s. 203–228.

⁷⁶ APP, MK PPS w Pile 1945–1948, 2165/1, Sprawozdania za rok 1947.

nogłośnie odmówiło współpracy z PPR. Zachowanie pilskiego aktywu PPS wywołało zaniepokojenie władz wojewódzkich. Podczas III Wojewódzkiego Zjazdu PPS potępiono działaczy opowiadających się za samodzielną działalnością i podkreślano jedność ruchu robotniczego, postulowano zaostrenie dyscypliny partyjnej oraz oczyszczenie szeregów PPS⁷⁷. Czystka miała wykluczyć przeciwników „jednolitego frontu”, współdziałania z PPR i działaczy niepodległościowych nieufających ZSRS. Jesienią 1947 r. obie partie utworzyły Komitety Powiatowe. Na czele KP PPR stanął Piotr Polaczek, a PK PPS – Michał Wikliński. W listopadzie 1947 r. nowym I sekretarzem KM PZPR został Stanisław Węclawski, który zastąpił Wojciecha Stypkę pełniącego tę funkcję od czerwca 1946 r.

We wrześniu 1947 r. w Pile zaczęły się formować sześciuosobowe komitety współdziałania PPR i PPS (po trzech członków z każdej partii). Miały one działać przy każdym zakładzie pracy. Po usunięciu Toboły ze stanowiska prezydenta miasta, jego następcą został Piotr Wysocki, członek PPS. Funkcję wiceprezydenta piastował Franciszek Berwid z PPR. Starostą niezmiennie pozostawał Waclaw Cegięłko z PPS. W Miejskiej Radzie Narodowej pepeesowcy zachowywali przewagę (w lutym 1947 r. w skład rady wchodziło 15 pepeesowców i tylko czterech pepeerowców), lecz w Powiatowej Radzie Narodowej przewodniczącym został Roman Brot z PPR. Komuniści stale kontrolowali aparat przymusu. Szefem Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego był Michał Chybiak (PPR), do PPR należał dowódca Komendy Powiatowej ORMO Paweł Rybarczyk. Na czele Komendy Powiatowej MO stał Aleksander Wiza, także działacz PPR. Przy placówkach UB, MO i ORMO działały silne komórki PPR. Dzięki temu nikt poza komunistami nie miał wpływu na działalność tych organów⁷⁸.

Komuniści coraz mocniej wpływali na PPS, obserwowali, a nawet penetrowali struktury sprzymierzeńca. Za pośrednictwem Komitetu Współdziałania zamierzali wywierać presję na PPS. Przeciągali na swoją stronę niektórych pepeesowców, zastraszając ich lub szantażując, a tych, których nie udało się zmanipulować, usuwali z partii rękami samych socjalistów. KP PPR w Pile sporządził specjalny raport dla władz wojewódzkich, w którym wymieniał

⁷⁷ *Ibidem*, Protokół zebrania aktywu MK PPS z 1 VIII 1947 r., Sprawozdania za rok 1947, k. 61–87; S. Żelaźniewicz, *PPR...*, s. 61; *idem*, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 92–93; *idem*, *Powstanie władzy ludowej...*, s. 93.

⁷⁸ APP OP, AMP, 12/34, Protokół posiedzenia Prezydium MRN, k. 31–32; APP, KP PPR Piła-Trzcianka 1945–1948, 2129/1, Protokół posiedzenia, 22 X 1947 r., k. 57.

kilkunastu najbardziej „niebezpiecznych” członków PPS i sugerował, aby ich wykluczyć, żeby współpraca z PPS stała się możliwa. Poza tym pepeerowcy raportowali, że pozyskali kilku zaufanych pepeesowców. Zadowoleni byli zwłaszcza z lojalności Włodzimierza Skubiaka i Ignacego Mazura⁷⁹.

Na początku lutego 1948 r. WK PPS przygotował wniosek odwołujący ze stanowiska starosty Cegielkę i powołujący zamiast niego Stanisława Schillera. Powodem odsunięcia starosty była najprawdopodobniej jego bezkompromisowa postawa wobec pepeerowców, a przede wszystkim konflikt z przewodniczącym PRN w Pile – Brotem.

Spór zrodził się wokół obsady stanowisk wójtów pepeerowcami delegowanymi przez zwierzchnika Rady Narodowej⁸⁰. Władze wojewódzkie zastępowały niezależnych działaczy PPS osobami lojalnymi wobec PPR. Coraz więcej działaczy socjalistycznych było zwalnianych ze stanowisk. Była to odgórna polityka władz PPS, które wykonywały polecenia komunistów – wiadomo już było, że zjednoczenie z PPR było nieuchronne, a pod hasłem „jedności” kryło się odcięcie od własnych tradycji i zgoda na przyjęcie sowieckich zasad budowy socjalizmu⁸¹.

Na przełomie marca i kwietnia 1948 r. władze centralne PPS i PPR, przygotowując się do oficjalnie już ogłoszonego zamiaru zjednoczenia obu partii robotniczych, podjęły ofensywę przeciwko przeciwnikom „jedności” wśród socjalistów. 4 kwietnia władze miejskie i powiatowe PPS zorganizowały zebranie aktywu, podczas którego delegat WK PPS odczytał referat Rady Naczelnej PPS, sygnowany przez Cyrankiewicza, zawierający postanowienia CKW o podjęciu przygotowań do jak najszybszego scalenia obu ugrupowań. Oznajmiono w nim, że zjednoczenie ma się odbyć na płaszczyźnie ideologii marksistowskiej i dlatego partia ma się odciąć od prawicowych pseudosocjalistów⁸².

Wewnątrz PPS rozpoczęła się kolejna czystka, która objęła wszystkich „wrogów komunistów”. Pierwszymi ofiarami stali się działacze MK PPS w Pile: Tadeusz Kowalewski i Zbigniew Kowalewski. Do wykluczenia ich doszło

⁷⁹ *Ibidem*, 2129/3, Rozpracowywanie PPS – charakterystyka z kwietnia 1948 r., Pismo poufne do KW PPR w Poznaniu od KM PPR w Pile, k. 106.

⁸⁰ *Ibidem*, 2129/1, Protokół zebrania aktywu całego powiatu, 22 X 1947 r.; APP, MK PPS w Pile 1945–1948, 2165/1, Pismo WK PPS w Poznaniu, 19 II 1948 r., k. 97.

⁸¹ A. Friszke, *Rozbicie PPS...*, s. 326–338; R. Spalek, *Zawłaszczenie PPS...*, s. 203–228. W grudniu 1947 r. odbył się we Wrocławiu Kongres PPS, podczas którego zebrani entuzjastycznie zareagowali na hasło Cyrankiewicza: „PPS jest i będzie narodowi potrzebna”, ale słowa te nie miały już znaczenia. W styczniu 1948 r. Cyrankiewicz po rozmowie ze Stalinem został przekonany do połączenia z PPR i w marcu oficjalnie to ogłosił.

⁸² APP, MK PPS Piła 1945–48, 2165/1, Rezolucja Powiatowego i Miejskiego Komitetu PPS w Pile, 4 IV 1948 r., k. 114.

na wniosek działaczy PPR, choć oficjalnie przyczyną usunięcia z partii była ich przynależność do podziemia (UB spreparował dowody, jakoby bracia Kowalewscy byli członkami organizacji konspiracyjnej). Za całą sprawą stał Stanisław Węclawski z PPR – do jego zadań należało wskazywanie socjalistów, których należało z partii wykluczyć⁸³.

Ruszyła akcja propagandowa, mająca dodatkowo wzmacniać obraz jednolitego frontu robotniczego. Jej kulminacją były masowe zebrania z udziałem ludzi pracy. Pierwsze z nich odbyło się 6 kwietnia 1948 r. w Warsztatach Głównych w Pile pod hasłem „Ku jedności ruchu robotniczego”. Jeden z referentów głosił podczas zebrania, że nadszedł czas zjednoczenia wszystkich robotników w jedną partię marksistowską, której celem będzie socjalizm. Z tym stanowiskiem w pełni zgodził się członek KM PPR Albin Górecki. Inny pogląd wyraził lider MK PPS Franciszek Zakrzewski. Uważał on, że połączenie obu stronnictw pod wspólną nazwą Zjednoczona Partia Socjalistyczna jest nieuchronne, ale nie należy się z tym spieszyć⁸⁴.

W czerwcu 1948 r. skład MK PPS przedstawiał się następująco: I sekretarzem był przeciwnik PPR Zakrzewski, przewodniczącym – Roman Markowiak, a zastępcami – Bronisław Jankowiak i Tadeusz Kowalewski. W skład partii wchodziło 1263 członków i kandydatów skupionych w dwóch komitetach dzielnicowych i w pięciu komitetach zakładowych. Dominowali robotnicy przemysłowi i kolejarze. Inteligencja reprezentowana była przez nauczycieli i pracowników administracji⁸⁵.

W lipcu rozpoczęła się bezwzględna walka z najbardziej konsekwentnymi przeciwnikami zjednoczenia. Pierwszą ofiarą tej czystki padł Zakrzewski, którego aresztował UB, nie podając żadnych wiarygodnych zarzutów. Następny był Władysław Balik. Zainicjowano masową czystkę, w której wyniku w październiku i listopadzie 1948 r. wyrzucono z PPS 214 członków. W kierownictwie umieszczono ludzi uległych wobec komunistów. I sekretarzem MK został Marian Chwiałkowski, przewodniczącym – Roman Markowiak. Równoległe z czystkami prowadzono masowy werbunek do szeregów PPS, zacierając w ten sposób złe wrażenie, że znikają starzy działacze. Doprowadziło

⁸³ *Ibidem*, Protokół konferencji PPR i PPS, 18 IV 1948 r., Protokół z konferencji współdziałania przy PK i MK PPS, 16 IV 1948 r., k. 118; *ibidem*, KPIM PPR 1945–1948 w Pile, 2165/1, Protokół posiedzenia Komitetu Współdziałania PPS i PPR, 31 V 1948 r., k. 133.

⁸⁴ APP, KMIP PPR Piła-Trzcianka 1945–1948, 2165/2, Protokoły zebrań międzypartyjnych z 6 i 12 IV 1948 r., k. 126.; S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 96–97; *idem*, *PPR...*, s. 62.

⁸⁵ APP, MK PPS 1945–1948, 2165/1, Grodzki Komitet PPS – sprawozdanie za czerwiec 1948 r., k. 141.

to do tego, że w okresie bezpośrednio poprzedzającym „zjednoczenie” liczba członków partii w Pile wzrosła do 1391 osób⁸⁶.

W listopadzie 1948 r. komuniści zdobyli przewagę w Miejskiej Radzie Narodowej. Spośród 28 radnych 13 należało do PPR, 12 do PPS, dwóch do SD i jeden do Związku Młodzieży Polskiej (ZMP), czyli komunistycznej młodzieżówki⁸⁷.

W grudniu 1948 r. kierownictwa wszystkich lokalnych komórek PPR i PPS, w tym także pilskie, przygotowywały się do zjazdów partii. 14 grudnia 1948 r. w Warszawie odbył się XXVIII Kongres PPS i II Zjazd PPR. Była to oczywista farsa przedstawiająca wbrew faktom opowieść o „zjednoczeniu” ruchu robotniczego. W oficjalnych wiadomościach informowano, że kierownictwa obu partii podjęły decyzje o połączeniu, tymczasem w rzeczywistości nastąpiło wchłonięcie PPS przez PPR. Autentyczni socjaliści byli już wtedy wyrzuceni poza nawias aktywności politycznej. W takim klimacie odbył się Kongres Zjednoczeniowy PPR z PPS (trwał od 15 do 21 grudnia), w którego wyniku powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR). W powiecie pilskim do „zjednoczenia” PPR i PPS na szczeblu powiatowym doszło 23 grudnia 1948 r., a na szczeblu miejskim – 27 grudnia. Ostatecznie cały proces tworzenia PZPR zakończył się 31 grudnia⁸⁸.

24 grudnia ukonstytuował się KM PZPR. Zasiadało w nim dwudziestu jeden członków – 14 z PPR i 7 z PPS. I sekretarzem został Stanisław Węclawski (były członek PPR), a na jego zastępcę wybrano Mariana Chwiałkowskiego (z PPS). Po połączeniu zorganizowało się 50 kół partyjnych, zrzeszających 2422 członków. Dominowali w niej robotnicy, których było 1855 (79 proc.). Drugą grupę pod względem liczebności stanowili pracownicy umysłowi (542 – 20,5 proc.). W szeregach pilskiej PZPR było także 15 chłopów i rzemieślnik. W zebraniu zjednoczeniowym wzięło udział 935 pepeerowców i 827 pepeesowców. Wybrano na nim władze kół – na 50 sekretarzy kół 34 wywodziło się z PPR. Podobnie sytuacja wyglądała z pozostałymi stanowiskami. Na zastępców sekretarzy wybrano 316 byłych pepeerowców i tylko 19 byłych

⁸⁶ *Ibidem*, Ankieta sprawozdawcza o wykluczonych z partii w okresie od 10 X 1948 do 20 XI 1948 r., k. 145–148; *ibidem*, Raport MK PPS dla WK PPS, k. 149–152; *ibidem*, Sprawozdanie MK PPS w Pile, 2 XII 1948 r.; *ibidem*, Raport MK PPS do WK PPS, 2 XII 1948 r., k. 153–155.

⁸⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie za sierpień 1948 r., Raport MK PPS dla WK PPS, Sprawozdanie MK PPS w Pile, 2 XII 1948, k. 156–161.

⁸⁸ S. Żelaźniewicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 98–99; *idem*, *Powstanie władzy ludowej...*, s. 52–54; *idem*, *PPR...*, s. 62–63; K. Robakowski, *Zjednoczenie ruchu robotniczego w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolska” 1981, nr 2 (28), s. 101–102.

pepeesowców. W skład egzekutyw weszło 137 byłych członków PPR i 92 byłych pepeesowców⁸⁹. Komuniści zdominowali pilską organizację PZPR, zajmując w niej wszystkie ważne stanowiska.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Pile, Akta miasta Piły; Miejska Rada Narodowa w Pile; Powiatowa Rada Narodowa w Pile; Starostwo Powiatowe Pilskie; Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Miejski Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Pile 1945–1948; Komitet Miejski i Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Pile 1945–1948; Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Pile-Trzciance 1945–1948; Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Pile; Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Poznaniu.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu, Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Pile-Trzciance; Referendum 1946 r.; Sprawozdania szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa w Pile; Wybory 1947 r.

Źródła opublikowane

Aparat bezpieczeństwa w województwie poznańskim 1945–1956. Wybrane kierunki i metody (dokumenty), wstęp, wybór dokumentów i oprac. R. Kościański, Poznań–Warszawa 2023.

Piła w latach 1945–1948. Wybór źródeł na sesję popularną, wybór S. Żelaźniewicz, red. A. Milczyński, Piła 1983.

Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki, oprac. A. Paczkowski [w:] Dokumenty do dziejów PRL, z. 4, Warszawa 1993.

Prasa

„Piła Mówi” 1946–1947.

„Życie Warszawy” 1946.

Wspomnienia

Zaremba P., *Pierwszy szczeciński rok 1945*, Poznań 1970.

Zaremba P., *Wspomnienia prezydenta Szczecina 1945–1950*, Poznań 1989.

Zaremba P., *Walki o polski Szczecin*, Wrocław 1986.

⁸⁹ APP, KM Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Pile, 2208/1, Sprawozdanie z 13 II 1949 r. za okres od 8 XII 1948 r. do 12 II 1949 r., k. 1–6.

OPRACOWANIA

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Boras Z., *Metryki naszych miast. Piła, Wałcz – rocznica nadania praw miejskich*, „Rocznik Nadnotecki” 1993, t. 24.
- Boras Z., Dworecki Z., *Piła – zarys dziejów*, Piła 1993.
- Fechner D., *Walka o władzę na terenie Piły i północnych powiatów województwa poznańskiego w latach 1945–47 w świetle dokumentów Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Rocznik Nadnotecki” 1994, t. 35.
- Friszke A., *Rozbicie PPS przez władze komunistyczne (1945–1948)* [w:] *O niepodległość i socjalizm. Studia i szkice z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej*, red. K. Piskata, M. Żuczkowski, Warszawa 2020.
- Gumowski R., *Sytuacja polityczna powiatu trzcianeckiego w latach 1945–1950*, „Rocznik Nadnotecki” 1973, t. 5.
- Iwanow M., *Komunizm po Polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017.
- Kamiński M., *Władze w Pile w latach 1945–2000* [w:] *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. M. Fiałkowski, Piła 2013.
- Kolasa R., *Walki o Piłę na przełomie stycznia i lutego 1945 r.*, „Meritum” 2018, t. 10.
- Kolasa R., *Działalność podziemnych organizacji niepodległościowych na obszarze Piły i powiatu pilsko-trzcianeckiego w latach 1945–1956*, „Przegląd Zachodni” 2003, nr 3.
- Kolasa R., *Kształtowanie się systemu władzy komunistycznej w Pile w latach 1945–1947* [w:] *Władzy raz zdobytej... Początki systemu komunistycznego w Polsce 1944–1947*, red. M. Surdej, P. Fornal, Rzeszów–Warszawa 2023.
- Kozłowski K., *Uwagi o działalności politycznej i administracyjnej L. Borkowicza na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1949*, „Przegląd Zachodni” 1988, nr 3.
- Kozłowski K., *Między racją stanu a stalinizmem – pierwsze 10 lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*, Warszawa–Szczecin 2000.
- Muzyka W., *Działalność PPR i PZPR w Pile 1945–1955*, „Rocznik Nadnotecki” 1986–1987, t. 17–18.
- Osiękowski C., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.
- Osiękowski C., *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000.
- Paczkowski A., *Zdobycie władzę 1945–1947*, Warszawa 1993.
- Pietrow N., *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, Warszawa 2015.
- Rembacka K., *Komunista na peryferiach władzy. Historia Leonarda Borkowicza (1912–1989)*, Szczecin–Warszawa 2020.
- Robakowski K., *Zjednoczenie ruchu robotniczego w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolska” 1981, nr 2 (28).
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2009.
- Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. M. Fiałkowski, Piła 2013.

Robert Kolasa

- Zaremba P., *Obszar stykowy w planowaniu przestrzennym na przykładzie regionu Piła*, Poznań 1960.
- Spatek R., *Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spatek, Warszawa 2010.
- Wrona J., *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1995.
- Zasada J., *Referendum w województwie poznańskim, 30 VI 1946*, Poznań 1959.
- Żelaźniewicz S., *Polska Partia Robotnicza i Polska Partia Socjalistyczna na Ziemi Nadnoteckiej w latach 1945–1948*, Piła 1988.
- Żelaźniewicz S., *PPR i PPS w Pile w latach 1945–1948*, „Rocznik Nadnotecki” 1984, t. 15–16.
- Żelaźniewicz S., *Powstanie władzy ludowej na Ziemi Nadnoteckiej*, „Rocznik Nadnotecki” 1986–1987, t. 17–18.
- Żelaźniewicz S., *Życie polityczne na Ziemiach Odzyskanych województwa pilskiego w Polsce Ludowej* [w:] *40-lecie powrotu Ziemi Zachodnich i Północnych do Macierzy. Materiały z sesji zorganizowanej 17 maja 1985 w Pile*, red. Z. Skrzypczak, Piła 1985.

W walce o władzę. Działalność Polskiej Partii Robotniczej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Pile w latach 1945–1948

Artykuł ukazuje działalność Polskiej Partii Robotniczej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w okresie walki o władzę i budowy dominującej pozycji na scenie politycznej w wymiarze lokalnym. Są w nim także odniesienia do sytuacji ogólnopolskiej, aby lepiej zrozumieć kontekst historyczny. Poznajemy okoliczności tworzenia się partii politycznych na terenie Piły oraz okres walki o władzę w czasie referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego. W ostatniej części została ukazana sytuacja po wyborach „zwycięskich” dla komunistów, kiedy to rękoma bezpieki PPR zniszczyła opozycyjne Polskie Stronnictwo Ludowe i zmarginalizowała swoich „sojuszników”. Zwierceniem tego było wchłonięcie przez PPR „sojuszniczej” Polskiej Partii Socjalistycznej i powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zdominowanej przez komunistów.

SŁOWA KLUCZOWE: Piła, Ziemie Odzyskane, Ziemie Zachodnie i Północne, PPR, UBP

Robert Kolasa – historyk, politolog, doktor nauk humanistycznych, absolwent Uniwersytetu Szczecińskiego, wykładowca i nauczyciel. Badacz dziejów najnowszych Piły i historii Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Autor oraz współautor kilku publikacji związanych z historią PRL. Członek Towarzystwa Miłośników Miasta Piły.

In the fight for power. Activities of the Polish Workers' Party and the Public Security Office in Piła in 1945–1948

The article depicts the activities of the Polish Workers' Party and the Public Security Office during their struggle for power and the construction of a hegemonic position on the local political scene. Of course, there are references to the national situation to better understand the historical context. In this way, we learn about the circumstances of the establishment of political parties in Piła and the period of the power struggles during the referendum and elections to the Legislative Sejm.

The last part describes the situation after the "victorious" elections for the communists, when the PWP secret service destroyed the opposition Polish People's Party and marginalized its "allies". This culminated in the absorption of the "allied" Polish Socialist Party by the PWP and the creation of the Polish United Workers' Party, which was dominated by communists.

KEYWORDS: Piła, Regained Lands, Western and Northern Lands, PWP, OPS

Robert Kolasa – historian, political scientist, doctor of humanities, graduate of the University of Szczecin, lecturer and teacher. Researcher of the recent history of Piła and the history of the Polish People's Republic. Author and co-author of several publications related to the history of the Polish People's Republic. Member of the Society of Lovers of the City of Piła.